

ГІДРОНІМІЯ БАСЕЙНУ СМОТРИЧУ

У статті розглядається лексико-семантична структура власних назв басейну річки *Смотрич* (лівої притоки Дністра). Гідроніми аналізуються за семантикою твірної основи, визначаються способи їхнього словотвору, етимологія та мотиваційні особливості.

Ключові слова: гідронім, назва річки, квалітативна назва.

Смотрич є лівою притокою Дністра. Його довжина становить 147 км, а площа басейну сягає 1718 км². Смотрич бере початок з джерел поблизу села Андрійківці Хмельницького району. Річка протікає через Городоцький, Дунаєвецький, Чемеровецький, Кам'янець-Подільський райони, а вже за с. Устя Кам'янець-Подільського району впадає у Дністер [4, 198].

Метою нашого дослідження є аналіз лексико-семантичної структури, визначення етимології та мотиваційних особливостей гідронімів басейну *Смотричу*.

У «Словнику гідронімів України» зафіксовано 19 приток *Смотричу*. Комплексне дослідження цих назв відсутнє, хоч етимологія окремих гідронімів висвітлена у працях С. Д. Бабишина, І. В. Гарнаги, Ю. О. Карпенка, Л. Т. Масенко, Е. М. Мурзаєва, Н. М. Торчинської і М. М. Торчинського, О. М. Трубачова, М. Т. Янка та інших топонімистів.

Етимологія, семантика твірної основи, мотивація гідронімів, екстралінгвальні відомості про їхні денотати подаються у вигляді словникових статей.

1. **Болотиста** – р., п. *Смотричу* л. *Дністра*; протікає через с. *Кузьмин* (Гр). Варіанти н.: *Bołocista*, *Болотистая*, *Болотня* (як п. *Смотричу*), *Болотная* [СГУ]. На нашу думку, те саме, що й *Верхівка*. Н. – субстантивованій квалітативний прикметник, який вказує на заболоченість берегів гідрооб'єкта.
2. **Броварка** – р., п. *Смотричу* л. *Дністра*; протікає через с. *Гвардійське* (Хм) [СГУ]. Н. утворена від мікротопоніма, де р. бере початок (за переказами, тут раніше була гуральня) [12, 79].
3. **Верхівка** – р., п. *Смотричу* л. *Дністра*; між р. *Сквила* і *Смотричівка*; протікає через с. *Кузьмин* (Гр). Варіанти н.: *Зверхівка*, *Wierzchowka*, *Smotryczowka*, *Wierchdówka*, *Верховка*, *Верковка* [СГУ]. За твердженнями С. Д. Бабишина і М. Т. Янка, р. бере початок на підвищеній місцевості, в *Товтрах* (Медоборських горах), звідси й н. Паралельна н. – відгідронімна.
4. **Глиб'юка** – р., п. *Смотричу* л. *Дністра*; протікає через н. п. *Карачківці* (Чм). Варіант н.: *Glemboka*, *Głęboka*, *Czarna* [СГУ]. Н. – квалітативний субстантивованій прикметник. Паралельна н. мотивована найменуванням суміжного с. *Черче* (Чорна).
5. **Двоятинка** – р., п. *Смотричу* л. *Дністра*; протікає через н. п. *Рудка*, *Лисогірка* (Дн), *Великий Караччій* (Гр). Варіант н.: *Дев'ятинка* [1, 56]. За переказами, н. зумовлена різним характером течії річки: бурхливої під час паводків, спокійної в інший час.
6. **Крімка** – потік, л. *Смотричу* л. *Дністра* [СГУ]. Те саме, що й *Кринка*.
7. **Крінка** – потік, л. *Смотричу* л. *Дністра*; між рр. *Кулявка* і *Яромірка*; протікає через с. *Криничани* (Дн). Варіанти н.: *Крупка*, *Кримка* [СГУ]. На думку М. Т. Янка, н. виникла у верхів'ях річки, початок якої живиться *кринками* (джерелами), і згодом поширилася на все русло. Звуковий варіант *Кримка* міг виникнути завдяки збігу зі словом *Крим*. Можливо, гідронім частково пов'язаний із н. суміжного поселення.
8. **Кулявка** – потік, л. *Смотричу* л. *Дністра*; між рр. *Тростянець* і *Кримка* (Гр) [СГУ]. Довжина – 20 км [КРВУ]. Мотивація н. невідома; пор. ГТ *куєв* – «швидкий кам'янистий потік у лісі»; *куява* – «крутий горб»; *кулявка* – «терносливка» [5, 3, 145].
9. **Ск'юха** – р., пр. *Смотричу* л. *Дністра* (Хмельницька обл.). Місцезнаходження не локалізоване. Варіант н.: *Скоуха* [СГУ], *Скоіха* [3, 4, 45]. Етимологія н. незрозуміла; пор. також *скойка* – «черепашковий молюск» [5, 4, 234].
10. **Ск'юра** – потік, л. витік *Сквили* п. *Смотричу* л. *Дністра*; біля с. *Немиринці* (Гр). Варіанти н.: *Skora*, *Сксора* (помилк.) [СГУ]. Гідронім – субстантивованій прикметник зі значенням «швидкий».
11. **Сквиля** – р., п. *Смотричу* л. *Дністра*; початок вище с. *Немиринці* (Гр), протікає через с. *Дахнівка*, *Андріївка*, *Куманів*, *Ліпибоки*, *Хоптинці*, *Веселець*, *Калитинці*, *Журавлинці*, *Шишківці*; гирло під с. *Кузьмин* (Гр). Варіанти н.: *Сквила* (1825), *Skwila*, *Kwila*, *Квила* [СГУ]. Довжина – 25 км [КРВУ]. Н. виводять від неозначеної форми дієслова *сқвилити*, безпосередньо – від кореня *сқвил* – та закінчення *-я*, котре виконує роль словотвірної засобу. Долаючи природні перешкоди, вода утворює постійний одноманітний звук, ніби плаче (*сқвилить*) [14, 389].
12. **См'отрич** – р., л. *Дністра*; витік – біля с. *Андрійківці* (Хм); протікає через н. п. *Райківці*, *Гвардійське*, *Доброгорища*, *Жучківці*, *Олешківці* (Хм), *Варівці*, *Остапківці*, *Кузьмин*, *Новосілка*,

Бедриківці, Городок, Лісогірка, Купин, Мала і Велика Левада, Великий Карабчійв, Грицьків (Гр), Ріпинці, Смотрич, Михівка (Дн), Карачківці, Черче, Залуччя (Чм), Думанів, Киселівка, Великозалісся, Малозалісся, Голосків, Пудлівці, Зіньківці, Кам'янець-Подільський, Смотрич, Цибулівка, Панівці, Шутнівці, Цвіклівці-Перші, Устя (Км). Варіанти н.: «*na rzesze Smotriczu*» (1570); *Smotrzy* (1-ша пол. XVII ст.), *Смотриче* (1666), *Smotrycz, Смотричь, Smotrice* [СГУ]. Довжина – 169 км [КРВУ]. Етимологічні гіпотези: 1) *смотрич* – це охоронна споруда, звідки попереджали про наближення ворогів (турків) [6, 201]; 2) відойконімна н. [2, 8]; 3) н. мотивована д.-р. *съмотръти* – «бачити», у значенні – «чиста, дзеркальна вода» [1, 77], що більш імовірно.

13. **Смотричівка** – р., п. *Смотричу л. Дністра*; протікає через н. п. *Зверхівці, Борицівка, Радковиця, Кремінна, Бедриківці, Городок (Гр)*. Варіанти н.: *Smotryczówka, Wierzchówka, Смотричовка, Смотривка* [СГУ]. Н. – відгідронімний суфіксальний дериват. Паралельна н. – теж суфіксальний дериват, в основі якого – гідрографічний термін *верх* зі значенням «верхня частина течії річки» [9, 456].
14. **Сороба** – р., п. *Смотричу л. Дністра*. Місцезнаходження точно не локалізоване, оскільки р. не може одночасно протікати через с. *Радковиця (Гр)* та *Кривачинці (Вл)*. Можливо, те саме, що й **Смотричівка**, або її л. притока, що протікає через с. *Олександрівка, Турчинці, Радковиця (Гр)*. Варіант н.: *Туна* [СГУ]. Довжина – 22 км [КРВУ]. Зоофорна н., яку можна вважати результатом семантичного переосмислення гідроніма [7, с78]. Можливо, перший склад генетично пов'язаний із тюркським *су* – вода [1, 103]. Варіант н. має незрозуміле походження.
15. **Тіхін** – р., п. *Смотричівки п. Смотричу л. Дністра*; протікає через с. *Лісоводи і Кремінна (Гр)*. Варіант н.: *Tichen* [СГУ]. В основі гідроніма – квалітативний прикметник *тихий*, який характеризує особливості течії річки.
16. **Тибр** – р., п. *Смотричу л. Дністра*; протікає через с. *Біла, Степанівка, Чорна (Чм)*, в горах *Товтри (Медобори)*. Варіанти н.: *Тибрѣ, Батогѣ, Шапатовка, Брейтавка* [СГУ]. На нашу думку, р. – п. *Штефанівки п. Смотричу л. Дністра*, що протікає біля с. *Степанівка (Чм)*. Н. – трансонімізований оронім (так іменується одна із вершин *Медоборів*). Паралельні н. Є. І. Сіцінський відніс до аналізованого гідрооб'єкта помилково [12, 456].
17. **Тростянець** – р., л. *Смотричу л. Дністра*; протікає через н. п. *Верхівці, Москалівка, Коритна (Яр), Іванівка, Новий Світ, Тростянець, Басівка, Старе і Нове Поріччя, Городок (Гр)*. Варіанти н.: *Trościaniec, Тростянець* [СГУ]. Довжина – 32 км [КРВУ]. При утворенні н. використано типовий гідронімічний формант *-ець*, приєднаний до флоролексеми, яка теж активно функціонує в гідронімії.
18. **Чорна** – р., п. *Смотричу л. Дністра*; протікає через н. п. *Слобідка-Смотрицька, Чорна, Біла*, гирло – в с. *Степанівка (Чм)*. Варіант н.: *Czarna* [СГУ]. Місцезнаходження точно не локалізоване; на нашу думку, те саме, що й **Глибока**. Квалітативна відприкметникова н. (імовірно, зумовлена особливостями води). Можливо, н. пов'язана з найменуванням суміжного с. *Черче*.
19. **Чорновідка** – р., л. *Смотричу л. Дністра*; протікає через н. п. *Ясенівка(Яр), Мудриголови, Чорниводи, Городок (Гр)*. Варіанти н.: *Черноводка, Чорноводка, Czarnowódka, Czrepnowoda, Черноводы* [СГУ]. Довжина – 20 км [КРВУ]. Н. складається з гідрографічного терміна та квалітативного прикметника [1, 112].
20. **Штефанівка** – р., п. *Смотричу л. Дністра*; між рр. *Яромірка і Мукуша*; протікає через с. *Чорна, Біла, Степанівка, Залуччя (Чм)*. Варіант н.: *Степанівка* [СГУ]. Довжина – 20 км [КРВУ]. Гідронім утворений шляхом трансонімізації н. поселення.
21. **Яромірка** – р., п. *Смотричу л. Дністра*; протікає через н. п. *Велика і Мала Яромірка, Западнці, Скибче (Гр); Слобідка-Скибчанська (Чм), Смотрич (Дн)*. Варіанти н.: *Jaromirka, Jaromiłka, Rękaw Smotrycki, Яромірка, Яромілка, Jeromirca* (XVI – XVII ст.), *Рукавѣ Смотрицькій* [СГУ]. Довжина – 26 км [КРВУ]. За переказами, гідронім утворений від словосполучення *мити яр* і вказує на особливості навколишнього рельєфу. Паралельна н. – сл.-сп., що складається із гідрографічного терміна *рукав* зі значенням «водяний потік, що відійшов убік від головного русла; відгалуження ріки; розтік» [11, т 11, 234] та відгідронімного прикметника.

Отже, гідронімія басейну *Смотричу* представлена створеними відносно недавно назвами, про які у пам'яті народу міститься певна інформація. Більшість онімів за мотиваційними відношеннями є квалітативними (*Болотиста, Глибока, Двоятинка, Скора, Сквиля, Тихін, Чорна, Чорновідка*). Частина гідронімів має незрозумілу мотивацію (*Кулявка, Скоїха, Сорока*).

Твірними основами для гідронімікону басейну *Смотричу* переважно виступали прикметники та топоніми (ойконіми, гідроніми, ороніми). Перетворення їх у назви гідрооб'єктів здійснювалося шляхом суфіксації, субстантивації, словоскладання та трансонімізації.

Засвідчено двобічний зв'язок між гідронімами й іншими класами онімів, зокрема ойконімами та оронімами.

На подальше дослідження чекають як назви інших приток *Дністра* (*Жарнівка, Жванець, Збруч, Мукша, Студениця, Тернава*), так і мікрогідронімія краю (назви непротічних вод, джерел і криниць, заболочених місцевостей тощо).

Список використаних джерел

1. Бабишин С. Д. Топоніміка в школі / С. Д. Бабишин. – К.: Радянська школа, 1962. – 122 с.
2. Гарнага І. В. Найдавніші племена краю // Радянське Поділля. – 1970. – № 73.
3. Географический статистический словарь Российской империи / под ред. П. П. Семенова. – Т. 1–5. – СПб., 1863–1885.
4. Говорун В. Д. Річки Хмельниччини / В. Д. Говорун, О. О. Тимощук. – Хмельницький: Поліграфіст-2, 2010. – 240 с.
5. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / редкол.: О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. – К.: Наукова думка, 1982 – 2007. – Т. 1 – 5.
6. Карпенко Ю. О. Топонімія Буковини / Ю. О. Карпенко. – К.: Наукова думка, 1973. – 238 с.
7. Масенко Л. Т. Гідронімія Східного Поділля / Л. Т. Масенко. – К.: Наукова думка, 1979. – 102 с.
8. Маштаков П. Л. Список рек бассейнов Днестра и Буга (Южного) / П. Л. Маштаков. – Петроград, 1914. – IV, 57 с.
9. Мурзаев Э. М. Словарь народных географических терминов / Э. М. Мурзаев. – М.: Мысль, 1984. – 653 с.
10. Словник гідронімів України / укладачі: І. М. Железняк, А. П. Корепанова, Л. Т. Масенко та ін. – К.: Наукова думка, 1979. – 779 с.
11. Словник української мови: в 11 т. – К.: Наукова думка, 1970–1980.
12. Торчинська Н. М. Словник власних географічних назв Хмельницької області / Н. М. Торчинська, М. М. Торчинський. – Хмельницький: Авіст, 2008. – 549 с.
13. Швеба Г. І. Каталог річок і водойм України: навчально-довідковий посібник / Г. І. Швеба, М. І. Ігошин, Є. Д. Гопченко. – Одеса: Астропринт, 2003. – 392 с.
14. Янко М. Т. Топонімічний словник України: словник-довідник / М. Т. Янко. – К.: Знання, 1998. – 432 с.

Умовні скорочення

Гр – Городоцький район
ГТ – географічний термін
Дн – Дунаєвецький район
Км – Кам'янець-Подільський район
КРВУ – «Каталог річок і водойм України»
л. – ліва притока
н. – назва
н. п. – населений пункт
п. – права притока
р. – річка
с. – село
СГУ – «Словник гідронімів України»
Хм – Хмельницький район
Чм – Чемеровецький район
Яр – Ярмолинецький район.

Summary. The lexical and semantic structure of the proper names of basin of Smotrych river (left flux of Dnister river) and semantics of formative basis of hydronyms are analyzed in the article. Their word-formation, means etymology and motivational features are determined.

Key words: hydronym, river, qualitative name.

Отримано: 9.10.2012 р.